

Gemeenschap als bron van positieve veiligheid

Een conceptuele verkenning en aanzet tot empirisch onderzoek

Ronald van Steden, Marieke van Vliet, Ton Salman & Hans Boutellier

Veiligheid is een 'buzz-word' dat hoog op de politieke en maatschappelijke agenda staat. Daarbij gaat het meestal om het voorkomen en bestrijden van onveiligheid, dat wil zeggen: om criminaliteit, overlast, terrorisme en ander onheil. We noemen dit 'negatieve veiligheid'. Minder gebruikelijk is het om te spreken van 'positieve veiligheid' – een vorm van veiligheid die nauw samenhangt met het idee van een 'gemeenschap'. Gemeenschappen bieden de bevestiging van het gevoel erbij te horen en ingebed te zijn. Deze 'sense of belonging' krijgt mondjesmaat aandacht in beleid en onderzoek; er is in ieder geval weinig over geschreven. Een belangrijker kwestie is of gemeenschapsgevoel nog wel een reële bron van veiligheid kan zijn. In onze tijden is de traditionele gemeenschap immers grotendeels teloorgegaan? In dit artikel verkennen we de contouren van deze vraag vanuit een gecombineerd sociologisch en cultureel-antropologisch perspectief. Paradoxaal genoeg blijkt het idee van zwakke maatschappelijke verbanden een uitweg.

Veiligheid is in korte tijd een centraal onderwerp van maatschappelijke, politieke en wetenschappelijke debatten geworden. Opvallend is dat dergelijke debatten veelal worden gekenmerkt door eenzijdige en daardoor onzorgvuldige opvattingen over wat 'veiligheid' inhoudt. Meestal gaat het om het tegengaan en voorkomen van onveiligheid. Het beperken van schade en verlies, evenals de preventie van ongewenste situaties en slachtofferschap, staan in veel discussies en beleidsvorming centraal (Bruinsma & Bernasco 2004; Zedner 2009). Deze ondertoon is niet verwonderlijk. Er zijn grote problemen: de dreiging van aanslagen is geen hersenspinsel, geweld tijdens uitgaansavonden loopt soms de spuigaten uit en er bestaan gereede zorgen over toenemende 'verhuftering' in onze samenleving. Criminaliteit, overlast en verloedering moeten worden tegengegaan. Dergelijke zorgen worden vaak geassocieerd met de afname van 'vanzelfsprekende' veiligheid. Hierbij grijpen mensen terug op een, enigszins geromantiseerde, relatief statische en overzichtelijke situatie, waarin de penetratie van 'andere' (als gevaarlijk geciperieerde) werelden een betrekkelijke uitzondering was. Nu tegenwoordig alles en iedereen lijkt te bewegen (Bauman 2000), is het gevoel ontstaan dat de eigen habitat geen heldere afbakening tussen 'het eigene' en 'het andere' meer biedt. De geborgenheid en vertrouwdheid van weleer, hoe ingebeeld ook, bestaat niet meer. Tegen deze achtergrond is een verlangen zichtbaar naar de heruitvinding van gemeenschappen met bijbehorende waarden, idealen en loyaliteiten. Gemeenschappen, zo is de gedachte, bieden rust, orde en bescherming, wat wijst op 'veiligheid' als een als bevestigend ervaren zijnsgrond. Eerder verricht kwantitatief onderzoek laat ook zien dat, gecontroleerd voor persoonlijkheid, leeftijd, geslacht

en invloed van de media, factoren als vertrouwen in de buurt en geloof in de eigen zelfredzaamheid een evenzo grote verklaring bieden voor veiligheidsgevoelens afgezet tegen factoren als criminaliteit, overlast en eerdere slachtofferervaringen (Boers e.a. 2008). Hiermee willen wij het belang aantonen van een brede kijk op veiligheid; niet alleen in een negatieve (of defensieve) betekenis, maar evengoed positief begrepen in termen van gemeenschap, zekerheid en geborgenheid. Zulks brengt met zich mee dat een andere kijk op veiligheid in het vizier komt dan doorgaans gebruikelijk is. De ambitie van dit artikel is om conceptuele relaties tussen gemeenschap en veiligheid nader te verkennen. Vanzelfsprekend gaat het ons dan niet om een nostalgische inspiratie; de gemeenschap van het lieflijke, afgelegen plattelandsdorp waar de totale onderlinge onnozelheid slechts lichtjes door wat roddel wordt ingekleurd. Dat zou onrealistisch en bovendien misleidend zijn. Wat centraal staat is een herverkenning van het idee van 'gemeenschap' om de potentiële waarde en betekenis ervan in onze huidige zoektocht naar 'méér veiligheid' te onderzoeken.

Daartoe bespreken we eerst het concept veiligheid zelf: wat wordt er onder dit containerbegrip geschaard? Vervolgens besteden we aandacht aan het door de Verenigde Naties geïntroduceerde begrip *human security* dat onder meer het gebied van *community security* bestrijkt: het beschermen van mensen tegen het verlies van gedeelde tradities, sociale bindingen en collectieve waarden (United Nations 1994; Commission on Human Security 2003). Aansluitend wordt het belang van een 'gemeenschap' uitgewerkt en worden enkele dimensies van wat dit concept inhoudt, geschetst. Vanuit de constatering dat gemeenschappen ook uitsluitend en zelfs onderdrukkend kunnen zijn, leggen we ons toe op het idee van 'lichte gemeenschappen' bestaande uit los-vaste verbanden. 'Zwakke verbanden', benadrukt Duyvendak (2004: 497), 'nemen de plaats in van de sterke en omvattende banden die mensen verbonden in verzuilde hoogideologische tijden.' Hoewel zijn constatering maar ten dele opgaat – sterke verbanden zoals die van familie, religie en etniciteit hebben lang niet overal en altijd aan kracht ingeboet – biedt deze wellicht mogelijkheden voor een positievere kijk op veiligheid. Tot slot staan we stil bij de democratische rechtsstaat als 'gemeenschap der gemeenschappen' en geven we wenken voor een onderzoeksagenda.

1 Veiligheid als *essentially contested concept*

Zoals veel centrale begrippen in de sociale wetenschappen is veiligheid een *essentially contested concept* (Gallie 1962). Iedereen heeft wel een associatie bij een voorstelling van waar het over gaat, maar een eenduidige definitie is er niet. Om toch reliëf te geven aan de debatten wordt op wetenschappelijke fora en in beleidsstukken regelmatig het onderscheid gemaakt tussen veiligheid als objectieve en als subjectieve conditie. Veiligheid in de hoedanigheid van een objectieve conditie verwijst naar een staat waarin iemand daadwerkelijk of 'feitelijk' verkeert – een staat waarin (specifieke) gevaren en bedreigingen afwezig zijn. Daarentegen gaat het bij de subjectieve conditie van veiligheid om het gevoel (on)veilig te zijn, of om het al dan niet bezorgd zijn over gevaar (Zedner 2009). Veiligheid wordt

zodoende meer een verbeelde stand van zaken, gebaseerd op waarnemingen die niet overeen hoeven te komen met feitelijk gelopen risico's. Het clichévoorbeeld: de vrees voor terrorisme, terwijl het risico daarvan slachtoffer te worden in Nederland vooralsnog niet veel groter is dan de kans de jackpot te winnen.

Objectieve of 'feitelijke' onveiligheid in de gedaante van criminaliteit (en in bredere zin overlast en antisociaal gedrag) hoeft dus niet overeen te komen met wat mensen subjectief beleven. Ofschoon er een bepaalde relatie kan bestaan tussen objectieve omstandigheden en subjectieve gevoelens, is het ook mogelijk dat er geen enkel verband of zelfs een omgekeerd verband zichtbaar wordt (Vanderveen 2006). Uit de Amsterdamse veiligheidsindex blijkt bijvoorbeeld dat, hoewel stadsdeel Centrum vrij veel criminaliteit kent, bewoners zich er relatief veilig voelen. Voor Slotervaart en Osdorp geldt daarentegen dat zij niet meer dan gemiddeld met criminaliteit te maken hebben, terwijl beide stadsdelen hoog op subjectieve onveiligheidsbeleving scoren (Dienst Onderzoek en Statistiek 2007). Enige nuancering is evenwel op zijn plaats. Een stadsdeel kan objectief gezien behoorlijk veilig zijn, maar erg veel last hebben van inbraken of zogenoemde *hotspots* hebben (pleinen met veel overlast bijvoorbeeld) – en het is niet ondenkbaar dat juist deze inbraken en *hot spots* bijdragen aan hoge metingen van onveiligheidsgevoelens. Daarnaast kunnen andere omstandigheden, waaronder mediaberichtgeving, angst, onrust en onbehagen buitenproportioneel opblazen en langdurig in stand houden. In de formulering van de Vlaamse socioloog Elchardus:

'De frequentie en aard van (...) persberichten dienen veeleer te worden beschouwd als een gevolg van onbehagen en als een manier om het onbehagen in een collectieve voorstelling te verwerken. [Dit proces lijkt] gericht op het bestendigen van onbehagen en het levendig houden van een dynamiek van vraag en aanbod rond de verklaring van angst, zorgen en onbehagen. Zij schept op die manier een kloof tussen burger en politiek en werkt een pessimistisch en wantrouwig mensbeeld in de hand.' (2004, 4-5)

We hoeven inderdaad maar een krant open te slaan of het nieuws aan te zetten en het gaat over uiteenlopende zaken als terroristische aanslagen, vervelende hangjongeren, en de verruwing van de samenleving. Het is dus begrijpelijk dat de focus van debatten rondom (on)veiligheid vrijwel uitsluitend op het voorkomen of tegengaan van als onwenselijk en gevaarlijk ervaren situaties komt te liggen.

Als zodanig wordt (on)veiligheid een 'semantisch sleepnet' (Boutellier 2005) voor allerlei (gepercipieerde) dreigingen, die uiteen kunnen lopen van fundamentalistisch islamisme tot kleine doch gevoelige problemen van lokale verloedering en vervuiling. Klaarblijkelijk bezit het veiligheidsconcept een dermate grote aantrekkingskracht dat er allerlei onderhuids onbehagen op kan worden geprojecteerd. Zichtbaarheid, benoembaarheid en aansprakelijkheid, zeker in combinatie met dominante discoursen over toegenomen onveiligheid, geven mensen het gevoel dat ze greep krijgen op de samenleving en dat ze ongenoegen kunnen 'ontgiften' (Bauman 2001, 145-146). Geuite gevoelens over 'criminaliteit' vormen, anders geformuleerd, een vehikel waarmee burgers ook andersoortige, veelal abstractere sentimenten van bezorgdheid en onbestemde angst uitdrukken – emoties die wel

met de term 'existentiële' of 'ontologische' onveiligheid (Beck 1992; Giddens 1990; 1991) worden aangeduid. De directe consequentie is dat het spreekwoordelijke 'touwtje uit de brievenbus' bijna overal is verdwenen (Van Zweden 2005), terwijl 'natuurlijke' inspanningen om veiligheid te creëren, zijn overgedragen aan geïnstitutionaliseerde mechanismen van controle en bewaking (Terpstra 2007). De gemeenschap als vehikel voor veiligheidsgevoelens en -waarborgen lijkt zijn langste tijd te hebben gehad.

Dit verlies uit zich vooral in verontruste geluiden over het uiteenvallen van gedeelde tradities, normen, waarden en omgangsvormen, nu parameters van 'tijd' en 'plaats' steeds minder grensstellend zijn. Er is een *global village* ontstaan die weinig duidelijkheid verschaft over *wat* morgen brengt – en *wie* morgen brengt. Tevens hebben mensen een onafhankelijker positie verworven; zij ervaren een grote (morele) vrijheid en hebben steeds minder behoefte aan de als 'dwingend' ervaren sturing vanuit de overheid, de kerk en het gezin. Toch biedt deze vaststelling, tegenstrijdig genoeg, ook hoop voor het idee van een 'veilige' gemeenschap (*securitas*) en de gevoelens van vertrouwen, geborgenheid en zekerheid die hierbij horen (Van Zuijlen 2004). De prijs die voor processen van 'individualisering' en 'globalisering' moet worden betaald – een onvoorspelbare en potentieel gevaarlijke of zelfs wrede wereld van 'onbekende anderen' – noopt tot overdenking en herijking van wat 'gemeenschap' ons te bieden heeft. Deze overdenking is cruciaal, omdat emoties van identificatie en gemeenschappelijkheid fundamentele pijlers zijn onder het in stand houden van een open en democratische samenleving (Roels 2007). Dat wil zeggen: een samenleving die zich niet laat verleiden tot paranoia en bijbehorende totalitaire reflexen van xenofobie, uitsluiting en segregatie.

2 *Human security* als positief concept

In 1994 hebben Verenigde Naties het concept *human security* geïntroduceerd. Ook hier blijkt dat veiligheid zich makkelijker negatief laat definiëren door afwezigheid van schrik, vrees en dreiging dan positief door aanwezigheid van gemeenschap, geborgenheid en vertrouwen. In eerste instantie verwees het concept naar 'freedom from want and freedom from fear' (United Nations 1994, 24) – wat vertaald kan worden als het vrij zijn van behoeftigheid en angst. Nieuw was dat in deze formulering niet natiestaten, maar mensen als uitgangspunt werden genomen. Aldus kon veiligheid uitgroeien tot een antropocentrisch begrip dat uitdrukkelijk verwijst naar een 'kosmopolitische ethiek' (Wood & Shearing 2007, 65) van individuele behoeften – en veel minder naar die van grotere gehelen, natiestaten voorop. Hoewel het belang dat natiestaten hebben bij duurzame vrede en stabiliteit niet veronachtzaamd wordt, erkent de Verenigde Naties dat zij een dubbelzinnige rol spelen in het domein van veiligheid. Van politiediensten en legers kan immers een beschermende én bedreigende werking op de levens van hun onderdanen uitgaan.

Tegen deze achtergrond is *human security* in de loop der tijd uitgegroeid tot een steeds breder concept. Behalve allerlei pogingen om 'harde' veiligheidsdreigingen

als honger, dorst, gebrek aan huisvesting, oorlog, georganiseerde criminaliteit en terrorisme te bestrijden, worden ook 'zachtere' thema's als economische stabiliteit, gezondheidszorg en duurzame ontwikkeling meegenomen (Commission on Human Security 2003). Of in de woorden van Den Boer & De Wilde (2008, 10):

'Human security can no longer be understood in purely military terms. Rather, it must encompass economic development, social justice, environmental protection, democratization, disarmament and respect for human rights and the rule of law.'

Dit betekent dat *human security* evenzeer in positieve termen begrepen kan worden; het biedt kansen om met nieuwe ogen naar oude sociologische vraagstukken omtrent sociale cohesie, identiteit, gemeenschap en stabiliteit te kijken (Eriksen 2005). Mensen en groepen mensen horen niet slechts het lijdend voorwerp van veiligheidsbeleid te zijn. Zij moeten, integendeel, actief worden betrokken bij het vergroten van hun eigen veiligheid. Het plaatsen van hekken, sloten en bewakingscamera's kan dan een optie zijn, maar het versterken van de groep waartoe mensen behoren (*belonging* in vaktaal), is ook een belangrijk aspect van *human security* (Bartels 2007). Naarmate mensen zich ergens meer vertrouwd en geborgen weten, hebben gevoelens van (be)dreiging immers minder vrij spel.

Deze waarneming geldt eens te meer in een tijd dat het vanzelfsprekende van een eigen gemeenschap verder weg lijkt dan ooit. In de eerste plaats is de *cross-over* tussen geografische locatie en de 'eigen groep' geërodeerd door individualisering, ontgrenzing, migratie en moderne communicatiemiddelen. Ten tweede is het steeds onduidelijker met welke gemeenschap(pen) mensen zich identificeren. Het traditionele denken in relatief vaste levensbeschouwelijke zuilen van protestants-christelijke, rooms-katholieke, sociaaldemocratische, liberale, etnisch-culturele of nog heel andere signatures, heeft plaatsgemaakt voor lossere *lifestyles* en een vermenigvuldiging van levensoriëntaties, activiteiten, en subculturen. We leven in een samenleving waarin mensen – van wijk tot wereld – een habitat delen, maar in toenemende mate tot verschillende gemeenschappen behoren die zich onderling nogal eens aan elkaars zicht en begripsvermogen onttrekken. En tóch blijft het 'ergens bijhoren' een sterke aandrift, een bijna onmisbare voorwaarde voor zelfvertrouwen en vertrouwen in de medemens. Het lijkt erop dat we niet zonder de veiligheid van een gemeenschap kunnen, maar wat veronderstelt dat?

3 Het belang van gemeenschap

Over de afgelopen drie tot vier decennia is vanuit uiteenlopende sociaalwetenschappelijke invalshoeken veel studie verricht naar de betekenis van 'gemeenschap' (Bell & Newby 1972). Dit kan een concrete plek of plaats inhouden: denk aan een kerk of buurt. Daarnaast hebben onder meer sociaalpsychologen zich toegelegd op wat zij *sense of community* noemen; het 'gevoel' of 'besef' bij een gemeenschap te horen. Dat besef kan op meer betrekking hebben dan slechts op een verzameling mensen binnen een fysiek afgebakende omgeving. In breder verband

gaat het om 'netwerken' van personen, zoals een Nederlands-Turkse gemeenschap die over het hele land verspreid woont, of de Koerden die overal ter wereld zijn neergestreken. Voortbouwend op een beperkte literatuurstudie definiëren McMillan, Chavis en andere collega's het concept *sense of community* als

'a feeling that members have of belonging, a feeling that members matter to one another and to the group, and the faith that members' needs will be met through their commitment to be together.' (McMillan & Chavis 1986, 9 e.v.; Chavis e.a. 1986, 25-26)

Een kernwoord in deze definitie is *belonging*: mensen moeten het gevoel hebben dat ze bij een gemeenschap horen, dat leden er voor elkaar toe doen en belangstelling hebben voor wederzijdse behoeften. Cultureel antropologen leggen in dit verband veel nadruk op 'de grens' – afgrenzing en contrast zijn de *sine qua non* van gemeenschapservaring. Wie hoort erbij, wat zijn lotgenoten, met welke mensen voelen we verbondenheid? Gerelateerd zijn termen als 'sociale cohesie', 'sociaal kapitaal' en 'sociale controle' die regelmatig in studies over de samenhang tussen gemeenschap en veiligheid (*human security* in de brede zin des woords) opduiken (Van Stokkom & Toenders 2010, 104-112). Hoewel de precieze betekenis van deze termen erg lastig te vatten is, zullen we hierna enkele aspecten kort aanstippen.

Om te beginnen het belang van grenzen: een gemeenschap kan enkel ontstaan door interactie tussen mensen, zowel binnen als buiten die gemeenschap. Het intern delen van de ervaring van het externe verschil is voorwaarde voor een 'gemeenschap'. Of anders geformuleerd: omdat mensen vooral gevoelig worden voor 'eigenheid' wanneer er 'vertrouwde anderen' binnen het blikveld komen, is de grens bij uitstek de plaats om de houding ten opzichte van de eigen gemeenschap te onderzoeken (Cohen 2003 [1985]; Jenkins 2004). De invloedrijke cultureel antropoloog Barth (1998 [1968]) heeft er in dit verband op gewezen dat de precieze plaatsbepaling van de grens onder gemeenschapsleden kan verschillen. In die zin is de grens een persoonlijk beleefd verschil tussen de 'veilige' (bevestigende) en de 'onveilige' (ontkennende) omgeving. Nochtans hebben migratiestromen, intensivering van interacties tussen leden van verschillende gemeenschappen en toenemende verstedelijking eraan bijgedragen dat grenzen tussen *inside* en *outside* steeds minder duidelijk getrokken kunnen worden. Zo schrijft Van Gunsteren (1998, 36-38) dat

'In modern societies, people and their differences could be fairly easily located on a map with coordinates for home, work, education, and religion. (...) Differences were part of an overarching unity of national culture and state policies. (...) In present-day society and in its politics, plurality has acquired a different place – a more central and more problematic one.'

'De gemeenschap' zoals die in de beleving van veel mensen ooit vanzelfsprekendheid bood, is in de gevarezone beland. Dit brengt gevoelens van onbehagen en

zelfs onveiligheid met zich mee. Mensen zijn angstig 'het eigene' te verliezen door een overdosis aan nabije – potentieel risicovolle – 'andersheid'.

Het bovenstaande raakt aan discussies over de 'sociale cohesie' in wijken en buurten. Hiermee wordt bedoeld op formele en informele verbanden waarin mensen participeren evenals de herkenbaarheid en frequentie van contacten die zij hebben (Riger & Lavakras 1981; Riger e.a. 1981). De aanname is dat naarmate bindingen tussen mensen sterker zijn, zij zich veiliger zullen voelen. Van belang wordt geacht dat mensen aan het gemeenschapsleven van scholen, kerken en buurthuizen deelnemen, dat zij gebruikmaken van collectieve faciliteiten als de supermarkt of bibliotheek en dat mensen elkaar geregeld spreken. Een tweede, aansluitend, perspectief legt de nadruk op 'sociaal kapitaal' als bevorderende factor voor veiligheid en veiligheidsgevoelens. In wetenschappelijke literatuur wordt dit begrip verbonden met een gedeeld moreel kader (normen, waarden), wederzijds vertrouwen en wederkerige relaties (Coleman 1998). Er wordt van uitgegaan dat sociaal kapitaal, via de netwerken waarin mensen participeren, een positieve bijdrage levert aan informatie, kennis en andere hulpbronnen die mensen bezitten, zodat zij een betere kans hebben hun belangen en doelen te realiseren. Het delen van normen, gewoontes en voorzieningen bevestigt onderlinge verbondenheid en daarmee het gevoel 'beschut te zijn'. Deelname aan bijvoorbeeld een buurtwacht heeft een dempend effect op overlast en criminaliteit in de eigen leefomgeving (Akçomak & Ter Weel 2009). Hoe beter het (zelf)organiserend vermogen van burgers, hoe weerbaarder zij zijn.

Tot slot hebben studies zich toegelegd op de samenhang tussen 'sociale controle' en veiligheid. Aangenomen wordt dat wanneer sociale bindingen robuuster zijn en mensen 'letten op elkaar', dit ongewenst of onacceptabel gedrag doet verminderen (Blokland 2008). Dat kan door het investeren in publieke voorzieningen, zodat mensen elkaar gemakkelijker tegenkomen en het beter mixen van wonen, werken en recreëren, wat de heterogeniteit en levendigheid van steden moet bevorderen (Jacobs 1961). Tevens is het cruciaal dat gebruikers van het publieke domein zich al naar gelang de situatie correct gedragen. Goffman wijst er in zijn werk op dat mensen in het publieke domein een vriendelijke, doch gereserveerde houding van 'niet schreeuwen' en 'beperkt oogcontact maken' moeten aannemen; we moeten in het sociale verkeer allemaal een rol aannemen die bij een bepaalde omstandigheid past (Goffman 1993 [1959]). Van Stokkom (2009) vult daarbij aan dat wederkerige gastvrijheid en een speelse omgang ('convivialiteit') eveneens gewenst zijn, omdat te grote terughoudendheid jegens elkaar mensen niet het gevoel geeft ergens ongedwongen 'thuis' te zijn. Worden dit soort principes van wat 'normaal' is – wat geldende verwachtingen, regels en codes zijn – overtreden, dan ondermijnt dat de rust en vrede. Mensen gaan zich genoodzaakt voelen corrigerend op te treden of gaan hun omgeving als minder prettig en onveilig ervaren. Nauw hieraan gerelateerd is de theorie van *collective efficacy* waar Sampson het boegbeeld van is (Sampson e.a. 1997; Sampson & Raudenbush 1999). Hij toont aan dat naarmate de sociale cohesie en sociale controle tussen mensen sterker is, zij eerder bereid zullen zijn om te interveniëren in situaties die overlast en verloedering veroorzaken. Gemeenschappelijkheid bevordert zelfredzaamheid.

Hoewel dergelijke aannames en bevindingen plausibel klinken en beleidsmakers er graag mee aan de haal gaan (RMO 2004; WRR 2005), zijn er eveneens tegengeluiden hoorbaar. Saegert & Winkel (2004) laten bijvoorbeeld zien dat bewoners van een door criminaliteit geteisterde flat zich niet bereid toonden om preventieve maatregelen te nemen. Ze hadden onvoldoende geloof dat hun inzet enig succes zou hebben. Onveiligheid kan dus destructief zijn voor de vorming van sociaal kapitaal; het is niet zonder meer aannemelijk dat bewoners van met name achterstandswijken een actieve rol op zich kunnen en willen nemen. Op het moment dat het sociale weefsel van kansarme buurten dun is, blijkt een beroep op actief burgerschap weinig realistisch (Van Stokkom & Toenders 2010). Sociale cohesie en sociale controle zijn dus niet slechts voorwaarden voor veiligheid (of geborgenheid), andersom moeten mensen zich ook echt *safe* voelen wil er iets van 'gemeenschap' ontstaan. Wanneer dit niet of gebrekkig het geval is, zijn burgers aangewezen op ondersteunende professionals (politiemensen, opbouwwerkers) die het voortouw nemen (Van Stokkom 2008). Vooral wijkagenten kunnen gezaghebbend optreden, problemen aan de kaak stellen en burgers tot 'eigen verantwoordelijkheid' bewegen (Terpstra 2008). Samen met een meestal kleine groep enthousiastelingen kunnen zij criminaliteit, overlast en andere onveiligheid aanpakken – een logica die niet alleen enig 'sociaal kapitaal' veronderstelt, maar dit eveneens tot gevolg kan hebben. Als mensen met elkaar problemen te lijf gaan, ontstaat er geleidelijk iets van verbondenheid.

4 In- en uitsluiting

De impuls om gemeenschappen te koesteren, komt niet alleen voort uit gevoelens van misplaatst verlangen naar veiligheid en geborgenheid. Mensen zijn van nature geneigd om in een 'wereld van vreemdelingen' gebieden of enclaves te creëren die vertrouwd voorkomen; publieke ruimten worden letterlijk toegeëigend of gekoloniseerd door bepaalde groepen. Collega's komen bijeen in een café, gelovigen in een kerk, jongeren in een buurtsoos en migranten op de hoek van de straat (Lofland 1973). Het beoogde effect is steeds hetzelfde: de condities (her)stellen waaronder mensen kunnen rekenen op (de voorspelbaarheid van) anderen in de eigen leefomgeving. Niettemin kleven er potentiële nadelen aan het scheppen van 'geprivatiseerde' gemeenschappen. Het is niet vanzelfsprekend dat hechte verbanden positief bijdragen aan de regulering van de collectieve sociale orde. Sommige gemeenschappen zijn nadrukkelijk 'destructieve krachten' binnen grotere gehelen. Een goed voorbeeld is het zich toe-eigenen van ruimten door voetbalhooligans die zich veilig en bevestigd voelen binnen hun eigen groep, maar voor de buitenwereld een ernstig gevaar vormen. Tevens is het mogelijk dat al te hechte gemeenschappen buitensporige – benauwende – sociale controle met zich meebrengen. Zeker wanneer er een (dorpse) sfeer van 'ons kent ons' ontstaat, kan dat mensen hun leven aardig zuur maken.

Voorts is het denkbaar dat privatiseringsprocessen leiden tot zelfbarricadering: zelfinsluiting die directe uitsluiting van ongewenste derden als resultaat heeft. In extremo geeft dit aanleiding tot *security bubbles* (Bottoms & Wiles 1997) en *capsu-*

lar cities (Boomkens 2004) die het publieke domein in defensieve eenheden doen versplinteren. Reeds begin jaren tachtig heeft Merry (1981, 194-195) kanttekeningen geplaatst bij dergelijke verlangens naar behaaglijke afzondering. In plaats van dat onveiligheidsgevoelens worden verzacht, komen zij eigenlijk alleen maar versterkt terug:

‘Unlike those who adopt offensive strategies, who carry their protective armor around with them, the defensive residents are vulnerable any time they leave their homes. (...) Those who adopt defensive postures rarely know who the street youth are, nor are they skilled in identifying those categories of persons and places that are likely to be dangerous. (...) Those relying on defensive strategies are more frightened, I believe, since they have far less sense of control over their environment.’

In empirisch onderzoek naar zogenoemde *gated communities* in de Verenigde Staten wordt de constatering dat afzondering vervreemding en daarmee onveiligheid veroorzaakt, bevestigd. Het rooskleurige, door de reclamewereld geschapen, beeld van een hechte *sense of community* tussen gelijkgestemden wordt finaal in duigen geslagen door het feit dat er niet of nauwelijks sociale interactie tussen bewoners plaatsvindt: mensen rijden met hun S.U.V. linea recta naar binnen, parkeren hun auto in de garage en hebben er geen benul van hoe het met de burens gaat (Wilson-Doenges 2000). Ook blijven bewoners van *gated communities* binnen de afgrenzing van muren, sloten en camera's angstig: “‘They’ can slip by the gate, follow your car in, crawl over the wall, or worse, the guard can fall asleep or be a criminal himself” (Low 2001, 55). Onrust en nervositeit voeren de boventoon.

Meer in het algemeen moet worden opgemerkt dat in zichzelf gekeerde gemeenschappen binnen gemengde culturele (etnische) settings snel polariserend kunnen werken. Discussies over wie ‘autochtonen’ en wie ‘allochtonen’ zijn, zijn wat dit betreft veelzeggend: ofschoon autochtoon als zijnde ‘hier vandaan komen en thuishoren’ een tamelijk vaag en diffuus concept is, weten mensen wel heel duidelijk wie er niet bij hoort (Geschiere 2009, 147 e.v.). In een samenleving waarin onbehagen en wantrouwen breed leven, draagt een zoektocht naar ‘wat ons bindt’ dus het gevaar in zich dat anderen als categorisch ‘anders’, als minderwaardig of zelfs als zondebok worden aangewezen. De impuls tot het zoeken naar een traditionele gemeenschap die veiligheid en geborgenheid biedt, is daarmee binnen de context van moderne heterogene samenlevingen contraproductief geworden (Kinnvall 2004). Wanneer zoiets als een ‘organische’ gemeenschappelijkheid ontbreekt (en dat is vrijwel overal in de westerse wereld het geval), ontpopt het verlangen naar een hecht ‘ons’ zich eerder als deel van het probleem dan als oplossing – met alle mogelijke ondermijnende consequenties voor verhoudingen tussen bevolkingsgroepen en verworven burgervrijheden van dien. Gemeenschap en sociaal kapitaal kennen, kortom, bedenkelijke ‘schaduwzijden’ (Van Deth & Zmerli 2010). Contra-intuïtief lijkt het betrachten van openheid een verstandiger keuze dan een gesloten houding in het tegengaan van onveiligheid.

Toch willen we blijven verdedigen dat het onderdeel zijn van ‘afgegrensde’ gemeenschappen een positief effect op bindingen tussen mensen en hun veilig-

heid kan hebben. Vanwege het feit dat zulke gemeenschappen een geschiedenis hebben – *communities of memory* zijn – bevatten zij verhalen en tradities over ‘conceptions of character, of what a good person is like, and of the virtues that define such character’ (Bellah e.a. 2008 [1985], 153). Met andere woorden: gemeenschappen creëren een omgeving die socialiseert, mensen vertrouwd maakt en veiligheid biedt. Daarbij moet de suggestie van ‘totale veiligheid’ echter worden opgegeven. Deze stoelt op de problematische gedachte van een maakbare samenleving, die uitgaat van een eenzijdige en statische interpretatie van wat veiligheid inhoudt en wie ‘wij’ zijn. Nu het samenvallen tussen (nationale) ‘geografische afbakening’ en ‘groep’ vrijwel overal verdwenen is, blijkt het lastig te definiëren wat het betekent om tot een gemeenschap te behoren, wat identificatie met een gemeenschap inhoudt. Misschien biedt de eerder genoemde cultureel antropoloog Barth (1998 [1968]) mogelijkheden. Zijn observatie dat er niet per se concordantie is tussen persoonlijke gemeenschapsbeleving en het officiële discours van de gemeenschap waar mensen toe behoren, maakt kruisbestuiving met en fluïde grenzen tussen andere groepen mogelijk – en heeft dat altijd al gedaan. Daarmee worden effecten van uitsluiting verzacht, en wordt ‘gemeenschap’ iets wat allesbehalve exclusief is. Gemeenschappen kunnen onderling andersoortig, overlapend en ‘oversteekbaar’ zijn (Savage e.a. 2005). De vraag wordt dan hoe datgene wat zich buiten ’s mensen ‘beperkte’ gemeenschap bevindt, onderdeel zou kunnen gaan uitmaken van een ‘breed’ universum dat óók hun gemeenschap wordt (Philips 2007) – en als cruciaal aspect heeft, dat het de eigenheid van mensen blijft respecteren en garanderen.

5 Lichte gemeenschappen

In grote steden hebben nauw gesloten gemeenschappen waarschijnlijk nooit echt bestaan. De stad leent zich niet nu eenmaal niet voor in zichzelf gekeerde gemeenschappen. Tegelijkertijd bestaat er echter wel degelijk een concrete voorstelling over hoe als stadsgenoten met elkaar om te gaan – wat een *code of conduct* is in publieke ruimten. Dat zou de basis kunnen zijn voor het idee van een ‘gemeenschap van gemeenschappen’: gedeelde zienswijzen en basisvertrouwen onder leden van verschillende, steeds poreuzere, groepen en verbanden. De stedelijke ervaring biedt hiervoor enerzijds een basis, maar deze basis wordt anderzijds bedreigd door de intensivering van de toenemende differentie in morele overtuigingen en individualistische levensstijlen (Sztompka 2002). Derhalve vraagt Senne (2002 [1977]) zich af of we niet zo met onszelf gepreoccupeerd zijn geraakt dat we geen interesse meer hebben in de wereld voorbij onze eigen genoegens. En of het publieke domein nog wel een plek biedt aan mensen om te participeren. Hij ontwaart een ‘tirannie van de intimiteit’ (de drang van ‘eigen emotie eerst’) die tot mislukking en onvrede is gedoemd, omdat zelfobsessie nooit de maatstaf kan zijn voor intermenselijke omgang in de gemêleerde hectiek van het straatleven. Als tegenreactie trekken mensen zich terug in zichzelf, in de huiselijke kring of in ‘zuivere’ – en aldus ‘antistedelijke’ – gemeenschappen, zoals *gated communities*, die haaks staan op het ideaal van een pluriforme en democratische samenleving. We

zien ons dus voor de kwestie gesteld of het nog mogelijk is gemeenschappen te scheppen die passen bij de heterogene samenstelling van steden en een positieve bijdrage leveren aan individuele gevoelens van veiligheid en geborgenheid.

Dit is een belangrijke en ingewikkelde kwestie. Het is bijvoorbeeld niet gemakkelijk om nog zeker te zijn over hoe onze 'buren' zich gedragen, wanneer er niet of nauwelijks onderlinge sociale contacten plaatsvinden. In een grootstedelijke context leeft men grotendeels 'onder vreemden' (Cantell & Pedersen 1992). De afwezigheid van sociale contacten en sociale controle is hierbij niet het voornaamste probleem. Veel mensen waarderen hun individuele vrijheid positief. Problematischer én belangrijker is het om een, wellicht 'losser', gevoel van *belonging* te vinden in een anonieme stadsomgeving. Nog minder dan vroeger wonen, werken en recreëren mensen in dezelfde stad of in dezelfde buurt. En ook leven mensen nauwelijks nog temidden van degenen met wie zij opgroeiden. Mensen zijn daarom niet meer verbonden aan één enkele gemeenschap, maar begeven zich – synchroon en diachroon – in een veelheid van verschillende gemeenschappen, en zijn zodoende reizigers binnen wat Castells (2000) een 'netwerksamenleving' noemt. Het resultaat is dat mensen pendelen tussen uiteenlopende, elkaar deels penetrerende, gemeenschappen – voor zover die term überhaupt adequaat blijft. Zo is een mannelijke bewoner van een Nederlandse stad bijvoorbeeld van Antilliaanse afkomst, vader van zijn gezin, actief in een kerkgenootschap, onderwijzer op een school, fanatiek amateurschaker, actief in de huurdersvereniging van zijn appartementencomplex, speler van *Second Life*, wie weet een wat 'oudere hangjongere' met zijn Turkse vrienden op de straathoek tijdens mooie zomeravonden en getrouwd met een Nederlandse. Wat 'eigen' is, kortom, is gefragmenteerd geraakt en eindeloos vermenigvuldigd. Deze kakofonie van gemeenschappen, waar mensen veelal vluchtig in- en uitstappen, biedt meestal geen bevredigend antwoord meer op hun verlangen naar bevestiging, erkenning, voorspelbaarheid en veiligheid. Er is een gemis ontstaan.

Tegelijkertijd hebben processen van individualisering en globalisering ertoe bijgedragen dat de enige mogelijkheid tot gemeenschapsopbouw ligt in tijdelijke, instabiele, soms overlappende, en vrijwillig gevormde sociale netwerken. Door hun 'vloeibaarheid' kunnen netwerken juist als startpunt van *imagined communities* gelden: de verbeelding van een vitale gemeenschap die onder bepaalde voorwaarden tot wasdom kan komen (Anderson 1991 [1983]). Hoewel er geen omvattende gemeenschappen (meer) bestaan, is het netwerk de oorsprong van waaruit gemeenschappelijkheid wordt verlangd en verbeeld als tegenhanger van de negatieve ontwikkelingen (vervreemding, anomie, onveiligheid, enz.) die onze moderniteit genereert. Dit positieve uitgangspunt komt dicht in de buurt van Duyvendaks pleidooi voor 'lichte gemeenschappen' (Duyvendak 2004; Duyvendak & Hurenkamp 2004). Hij constateert dat mensen nog steeds gehecht zijn aan groepen, maar dat de aard van verbanden 'losser' is geworden. Relaties zijn vluchtiger, wat tevens als consequentie heeft dat mensen er vaak een grote hoeveelheid connecties op nahouden. Tevens benadrukt Duyvendak dat talloze Nederlanders nog immer dezelfde opvattingen over bijvoorbeeld godsdienst- en gewetensvrijheid, discriminatie en echtscheidingen koesteren en zij hetzelfde (kudde)gedrag vertonen bij de keuze voor zaken als woningen, automerken en kledingdracht. Daaren-

tegen is het in de veelkleurigheid van een stedelijke *global village* niet voldoende om geheel terug te vallen op 'het eigene' van lotgenoten, familie en vrienden (*bonding*), willen mensen onderlinge contacten aanknopen en openheid betrachten. Het bouwen van bruggen (*bridging*) tussen minder nabije mensen en groepen is minstens zo cruciaal (Putnam 2000). *Human security* veronderstelt zowel intimiteit als openheid, en daarmee een zekere kwetsbaarheid.

6 Zwakke en sterke verbanden

Een startpunt voor een nadere verkenning van samenhangen tussen veiligheid, bescherming en *belonging* is de nuchtere vaststelling dat gemeenschappen niet zijn verdwenen, maar een ander – meer duiventilachtig – karakter hebben gekregen. In een willekeurige stadswijk zijn er vele 'gemeenschappen' aanwijsbaar: de straat, de buurt, de kerk of moskee, de etnische groep, ouders-van-kinderen-op-een-bepaalde-school, portiekbewoners, de sportclub, de chatbox op internet, de familie in Nederland (en de familie in het land van oorsprong), de politieke partij of beweging, een belangenvereniging, collega's en nog vele andere. Dit is niet geheel nieuw. Binnen 'ouderwetse' gemeenschappen, zo stelt Blokland (2006, 7-10) terecht, bestonden ook niet de hechte contacten waar mensen het tegenwoordig lichtelijk romantiserend over hebben. Gemeenschappen waren 'ongedwongen gewoon' (*familiar*). Bij de winkel op de hoek kwamen buurtbewoners misschien alles van elkaar te weten, maar deze contacten hadden niets te maken met langdurige hechte vriendschappen of intieme loyaliteiten. Gemeenschappen zullen dus op een of andere wijze verzoend moeten worden met de aanwezigheid van een reeks andere sociale verbanden die een geringere of geen enkele identiteitsvormende invloed op mensen hebben – verbanden waar mensen minder loyaal aan zijn, maar die het leven wel mede bepalen en *commitment* vergen inzake het delen van minimale omgangsvormen (en in die zin dus ook een zekere 'gemeenschap' behelzen).

In lijn met de vorenstaande notie van 'lichte gemeenschappen' roept dit de vraag op of er altijd sterke sociale banden nodig zijn voor alle gemeenschapsvorming. Misschien zijn de zwakkere banden wel veel belangrijker dan sterke banden wanneer het gaat om ons veiligheidsgevoel in sociale omgevingen als de buurt of de stad (Granovetter 1973). Bovendien zijn mensen zelden alleen lid van monolithische *ethical communities*: gesloten groepen bestaande uit een 'warme cirkel' van mensen met langdurige verantwoordelijkheden en verplichtingen jegens elkaar (Bauman 2001, 72). Eerder zijn grenzen – zelfs die van 'sterke-banden-gemeenschappen' – enigmatische poreus. Mensen stappen normaliter in en uit sociale netwerken en verbanden, wat bewerkstelligt dat gemeenschappen voortdurend de invloeden van anderen voelen en verwerken. Dat in- en uitstappen kan onderlinge acceptatie van en respect voor datgene wat onderscheidt vergemakkelijken. Het maakt het mogelijk de ander in te sluiten in een ruimere wereld dan die van slechts de eigen nauwe groep of familie, waarin die ander geen plaats heeft (Van Beek & Lategan 2005). Deze observatie maakt de zoektocht naar de veiligheid van een gemeenschap verrassend paradoxaal. We vinden pas veiligheid als grenzen

tussen gemeenschappen enigszins poreus zijn, als gemeenschappen niet volledig in- en uitsluiten, en als mensen kunnen 'oversteken'. Alleen dan is het mogelijk om voorwaarden te expliciteren voor een 'samenstellende gemeenschap' die bescherming biedt.

Boutellier (2004, hoofdstuk 9) heeft voor het vormen van dit 'grotere geheel' mogelijke bouwstenen aangedragen. Hij onderscheidt drie niveaus (of lagen) waarop individuen in een samenleving deelnemen en gemeenschappen vormen. De onderste laag is de laag van de *rechtsstaat en de rechtsorde*. Deze laag van de samenleving is slechts in beperkte mate onderhandelbaar. Iedereen moet zich aan de wet houden. Het deel uitmaken van de rechtsstaat impliceert dat men zich schikt naar de wet en vraagt in feite om een – minimale – vorm van assimilatie. Hiermee is de rechtsorde een 'zwak verband', die slechts een marginaal stempel drukt op onze identiteit. De tweede laag is de *economische laag*, oftewel: onderwijs en arbeid. Vanuit het oogpunt van continuïteit van de samenleving wordt iedereen geacht te participeren in het onderwijs en op de arbeidsmarkt. Het gaat hier niet om assimilatie, maar om participatie. De ruimte om een eigen invulling te geven aan deze 'maatschappelijke opdracht' is relatief groot. Arbeid en onderwijs zijn daarmee iets minder zwakke verbanden; het gaat immers om banden die actief en gezamenlijk meedoen inhouden. De derde laag, ten slotte, is die van de beleving van de eigen *cultuur*. Dit betreft sterkere banden tussen mensen die zich met een specifieke eigenheid (of identiteit) identificeren – gecombineerd met de zwakkere banden die binnen de andere twee lagen gelden (Bhambra 2006). Het besef dat een breder verband de eigen cultuur draagt (en mogelijk bevraagt) moet uiteindelijk ook onderdeel van iemands cultuur en *sense of belonging* uitmaken (Orchard 2002).

7 Bij wijze van conclusie

Resumerend: zolang mensen de wet niet overtreden en bijdragen aan de continuïteit van de samenleving middels onderwijs en arbeid kan de eigen cultuur in alle vrijheid beleefd worden. Door deelname aan de democratische rechtsstaat kunnen mensen dus tot op zekere hoogte een gemeenschapservaring verwerven. Een als legitiem ervaren overheid bindt burgers samen (Loader & Mulcahy 2003). Dit veronderstelt dat gemeenschappen niet slechts parallel bestaan, maar elkaar overlappen en doorkruisen. Gevoelens van bevestiging, intieme (religieuze of seculiere) overtuiging en gedeelde gedrags-, schaamte- en eercodes kunnen alleen co-existeren binnen een overkoepelend en dragend kader dat zich door vele zwakkere banden kenmerkt: de gemeenschap van tolerante en wetsgetrouwe burgers. De mate waarin deze – toch wat normatieve – conclusie daadwerkelijk bestaat of bevorderd kan worden in de huidige maatschappelijke ontwikkelingen, kan niet zomaar worden vastgesteld. Het gaat hier om een *new identity narrative* (Van Beek & Lategan 2005), dat het behoren tot meerdere (overlappende) thuiswerelden mogelijk maakt. Een hoopvolle indicator is dat veruit de meeste moderne stadbewoners ontspannen omgaan met de veelstemmigheid om hen heen – zolang deze niet als 'belegering' van de eigen leefwerelden wordt ervaren.

In deze bijdrage hebben we betoogd dat een werkbare *sense of belonging* gevonden kan worden in combinaties tussen zwakke gemeenschappen en sterke verbanden. Zwakke gemeenschappen bestaan uit kortstondige vluchtige contacten op straat, in de eigen buurt of op internet en worden in de rug gesteund door beperkte maar funderende overeenkomsten op institutioneel – juridisch, politiek en economisch – niveau. Ze bieden de ‘beschutting’ van het recht op ‘eigenheid’ – als gemeenschap. Gelijktijdig worden deze zwakke gemeenschappen gecombineerd met banden die ‘exclusiever’ zijn en een sterkere stempel op iemands identiteit drukken. Voorwaarde is wel dat zulke exclusievere banden de codes van de zwakere gemeenschappen, de democratische rechtsstaat voorop, blijvend onderschrijven. Meer inzicht in de mogelijkhedenvoorwaarden van positieve veiligheidsbeleving op basis van een polyvalent ‘erbij horen’ en ‘zich thuis voelen’ zou kunnen leiden tot een anders en mogelijk beter gericht veiligheidsbeleid.

Empirische vragen die opkomen zijn de volgende: hoe vullen mensen *human security* concreet in? Wat betekent ‘gemeenschap’ voor hen, hoe hangt dit voor hen samen met de aantallen en hechtheid van contacten (sociale cohesie) die zij bezitten? Wat is de mate waarin zij participeren in sociale verbanden, zoals een buurt, sportclub of religieuze instelling (sociaal kapitaal) en hoe hangt dat samen met wat veiligheid – in de vorm van geborgenheid, vertrouwen – voor hen is? Hebben mensen daadwerkelijk ‘oog voor elkaar’ (Blokland 2008), is er sprake van (informele) sociale controle, en wat betekent dit voor hun veiligheidsgevoel en ‘zelfredzaam’ optreden? Wat zegt veiligheid dan voor de een, en voor de ander? Jongeren die samenklitten op een plein kunnen zich samen bijvoorbeeld heel veilig voelen, terwijl er voor de oudere dame die ’s avonds laat haar hondje uitlaat dreiging van uitgaat. Klopt de hypothese van ‘lichte gemeenschappen’? Hebben vluchtiger contacten inderdaad een gunstig effect op de veelheid van relaties die mensen aangaan, en op wederzijdse verstandhoudingen die daaruit kunnen voortvloeien? Of bevordert het juist een libertaire samenleving waarin mensen slechts geïnteresseerd zijn in hun private belangen en genoegens? Verwordt veiligheid tot een instrumenteel in plaats van een sociaal ‘goed’? Wat voor rol spelen professionals als buurtagenten, straatcoaches, stadsmariniers en opbouwwerkers bij dit alles? Het zijn vragen die gerichte, *one-size-fits-all*, beleidsinterventies er niet gemakkelijker op maken. Evenwel kan systematischer worden nagedacht over hoe veiligheid op een positiever manier gestalte kan krijgen.

Literatuur

- Akçomak, S. & Ter Weel, B. (2009) *The impact of social capital on crime: evidence from the Netherlands* (discussion paper, nr. 136). Den Haag: CPB.
- Anderson, B. (1991 [1983]) *Imagined communities*. New York: Verso.
- Bartels, E. (2007) *Cultural identity as a key dimension of human security in Western Europe: the Dutch case*. Parijs: Center for Peace and Human Security (UNESCO).
- Barth, F. (red.) (1998 [1969]) *Ethnic groups and boundaries: the social organization of culture difference*. Illinois: Waveland Press.
- Bauman, Z. (2000) *Liquid modernity*. Cambridge: Polity Press.
- Bauman, Z. (2001) *Community: seeking safety in an insecure world*. Cambridge: Polity Press.

- Beck, U. (1992) *Risk society: towards a new modernity*. Londen: Sage (oorspronkelijk in 1986 uitgebracht als *Risikogesellschaft: auf dem Weg in eine andere Moderne*).
- Beek, U. van & Lategan, B. (2005) Historical memory and identity. In: U. van Beek (red.), *Democracy under construction: patterns from four continents*. Pretoria: Van Schaik Publishers, 351-376.
- Bell, C. & Newby, H. (1972) *Community studies: an introduction to the sociology of the local community*. Washington: Praeger Publishers.
- Bellah, R. e.a. (2008 [1985]) *Habits of the heart: individualism and commitment in American life*. Berkeley: University of California Press.
- Bhambra, G.K. (2006) Culture, identity and rights: Challenging contemporary discourses of belonging. In: N. Yuval-Davis, K. Kannabirān, U. Vieten (red.), *The situated politics of belonging*. Londen: Sage, 32-41.
- Blokland, T. (2006) *Het sociaal weefsel van de stad: cohesie, netwerken en korte contacten*. Rotterdam: Erasmus Universiteit (inaugurele rede).
- Blokland, T. (2008) *Oog voor elkaar: veiligheidsbeleving en sociale controle in de grote stad*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Boer, M. den & Wilde, J. de (2008) Top-down and bottom-up approaches to human security. In: M. den Boer & J. de Wilde (red.), *The viability of human security*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 9-18.
- Boers, J., Steden, R. van & Boutellier, J.C.J. (2008) Tussen angst en vertrouwen: het effect van negatieve en positieve factoren op veiligheidsbeleving. *Tijdschrift voor Veiligheid*, 7(3), 34-52.
- Boomkens, R. (2004) Towards the capsular city? Public safety and public fears. In: C.D. van der Vijver & J. Terpstra (red.), *Urban safety: problems, governance and strategies*. Enschede: IPIT, 17-26.
- Bottoms, A.E. & Wiles, P. (1997) Environmental criminology. In: M. Maguire, R. Morgan & R. Reiner (red.), *Oxford handbook of criminology*. Oxford: Clarendon Press, 305-359 (tweede druk).
- Boutellier, J.C.J. (2004) *De veiligheidsutopie: hedendaags onbehagen en verlangen rond misdaad en straf*. Den Haag: Boom Juridische uitgevers (tweede druk).
- Boutellier, J.C.J. (2005) *Meer dan veilig: over bestuur, bescherming en burgerschap*. Den Haag: Boom Juridische uitgevers (inaugurele rede).
- Bruinsma, G.J.N. & Bernasco, W. (2004) *De stad en sociale onveiligheid: een state-of-the-art van wetenschappelijke kennis in Nederland*. Leiden/Den Haag: NSCR/Nicis Institute.
- Cantell, T. & Pedersen, P. (1992) Modernity, postmodernity and ethics: an interview with Zygmunt Bauman, *Telos*, 93, 133-144.
- Castells, M. (2000) *The information age: the rise of the network society* (volume I). Oxford: Blackwell.
- Chavis, D.M. e.a. (1986) Sense of community through Brunswick's lens: a first look. *Journal of Community Psychology*, 14(1), 24-40.
- Cohen, A. (2003 [1985]) *The symbolic construction of community*. Londen: Routledge.
- Coleman, J.S. (1988) Social capital in the creation of human capital. *American Journal of Sociology*, 94, 95-120.
- Commission on Human Security (2003) *Final report*. New York: United Nations.
- Deth, J.W. van & Zmerli, S. (2010) Introduction: civicness, equality and democracy – A 'dark side' of social capital?. *American Behavioral Scientist*, 53(5), 631-639.
- Dienst Onderzoek en Statistiek (2007) *Amsterdam in cijfers*. Amsterdam: Stadsdrukkerij.
- Duyvendak, J.W. (2004) De individualisering van de samenleving en de toekomst van de sociologie. *Sociologische Gids*, 51(4), 495-506.

- Duyvendak, J.W. & Hurenkamp, M. (red.) (2004) *Kiezen voor de kudde: lichte gemeenschappen en de nieuwe meerderheid*. Amsterdam: Van Genneep (TSS-Jaarboek).
- Elchardus, M. (2004) Sociologie in de onbehaaglijke samenleving. *Sociologische Gids*, 51, 507-515.
- Eriksen, T.H. (2005) *Risking security*. Amsterdam: Vrije Universiteit (inaugurale rede).
- Gallie, W.B. (1962) Essentially contested concepts. In: M. Black (red.), *The importance of language*. Englewood Cliffs: Prentice-Hall, 121-146.
- Geschiere, P. (2009) *The perils of belonging: autochthony, citizenship, and exclusion in Africa and Europe*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Giddens, A. (1990) *The consequences of modernity*. Stanford: Stanford University Press.
- Giddens, A. (1991) *Modernity and self-identity*. Stanford: Stanford University Press.
- Goffman, E. (1993 [1959]) *Dramaturgie van het dagelijks leven: schijn en werkelijkheid in sociale interacties*. Utrecht: Bijleveld.
- Granovetter, M.S. (1973) The strength of weak ties. *The American Journal of Sociology*, 78(6), 1360-1380.
- Gunsteren, H. van (1998) *A theory of citizenship: organizing plurality in contemporary democracies*. Boulder: Westview press.
- Jacobs, J. (1961) *The life and death of great American cities*. New York: Random House.
- Jenkins, R. (2004) *Social identity*. Londen: Routledge.
- Kinnvall, C. (2004) Globalization and religious nationalism: self, identity, and the search for ontological security. *Political psychology*, 25(5), 741-767.
- Loader, I. & Mulcahy, A. (2003) *Policing and the condition of England: memory, politics and culture*. Oxford: Oxford University Press.
- Lofland, L.H. (1973) *A world of strangers: order and action in public space*. New York: Basic Books.
- Low, S. (2001) The edge and the center: gated communities and the discourse of urban fear. *American Anthropologist*, 103(1), 45-58.
- McMillan, D.W. & Chavis, D.M. (1986) Sense of community: a definition and theory. *Journal of Community Psychology*, 14(1), 6-23.
- Merry, S.E. (1981) *Urban danger: life in a neighborhood of strangers*. Philadelphia: Temple University Press.
- Orchard, V. (2002) Culture as opposed to what? Cultural belonging in the context of national and European identity. *European Journal of Social Theory*, 5(4), 419-433.
- Phillips, A. (2007) *Multiculturalism without culture*. Princeton: Princeton University Press.
- Putnam, R.D. (2000) *Bowling alone: the collapse and revival of the American community*. New York: Simon & Schuster.
- Riger, S. & Lavrakas, P. (1981) Community ties: patterns of attachment and social interaction in urban neighborhoods. *American Journal of Community Psychology*, 9(1), 55-66.
- Riger, S., LeBailly, R.K. & Gordon, M.T. (1981) Community ties and urbanites' fear of crime: an ecological investigation. *American Journal of Community Psychology*, 9(6), 653-656.
- RMO (2004) *Sociale veiligheid organiseren: naar herkenbaarheid in de publieke ruimte*. Den Haag.
- Roels, S. (2007) Staat van veiligheid: inleiding op een allerm minst statisch begrip. In: M. de Keizer & S. Roels (red.) *Staat van veiligheid: de Nederlandse samenleving sinds 1900*. Zutphen: Walburg Pers, 11-25 (NIOD-uitgave).
- Sampson, R.J., Raudenbush, S.W. & Earls, F. (1997) Neighborhoods and violent crime: a multilevel study of collective efficacy. *Science*, 277(5328), 918-924.

- Sampson, R.J. & Raudenbush, S.W. (1999) Systematic social observation of public spaces: a new look at disorder in urban neighborhoods. *American Journal of Sociology*, 105(3), 603-651.
- Saegert, S. & Winkel, G.H. (2004) Crime, social capital and community participation. *American Journal of Community Psychology*, 34(3-4): 219-233.
- Savage, M., Bagnall, G. & Longhurst, B. (2005) *Globalization and belonging*. Londen: Sage.
- Sennett, R. (2002 [1977]) *The fall of public man: on the social psychology of capitalism*. New York: Alfred A. Knopf.
- Stokkom, B. van (2008) Bange burgers, doortastende dienstverleners: voorbij de retoriek van zelfredzaamheid. In: J.C.J. Boutellier & R. van Steden (red.), *Veiligheid en burgerschap in een netwerksamenleving*. Den Haag: Boom Juridische uitgevers, 267-289.
- Stokkom, B. van (2009) Te gast in (semi-)publieke ruimtes: naar conviviale stedelijke omgangsvormen. *B&M*, 36(3), 202-216.
- Stokkom, B. & Toenders, N. (2010) *De sociale cohesie voorbij: actieve burgers in achterstandswijken*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Sztompka, P. (2002) On the decaying of moral space: is there a way out? *European Review*, 10(1), 63-72.
- Terpstra, J. (2007) Nieuwe toezichthouders in de publieke ruimte: Geruststelling, fragmentering, vermarkting. In: P. Ponsaers & L. Gunther Moor (red.), *Reassurance policing: concepten en receptie*. Brussel: Politeia, 129-152.
- Terpstra, J. (2008) *Wijkagenten in hun dagelijks werk: een onderzoek naar de uitvoering van gebiedsgebonden politiewerk*. Zeist: Kerckebosch (uitgave Commissie Politie en Wetenschap).
- United Nations (1994) *Human development report 1994*. Oxford: Oxford University Press.
- Vanderveen, G. (2006) *Interpreting fear, crime, risk and unsafety*. Den Haag: Boom Juridische uitgevers.
- Wilson-Doenges, G. (2000) An exploration of sense of community and fear of crime in gated communities. *Environment and behavior*, 32(5), 597-611.
- Wood, J. & Shearing, C.D. (2007) *Imagining security*. Cullompton: Willan.
- WRR (2005) *Vertrouwen in de buurt*. Den Haag.
- Zedner (2009) *Security*. Londen: Routledge.
- Zuijlen, R.W. van (2004) Veiligheid als begrip: fundering van de rechtsorde. In: E.R. Muller (red.), *Veiligheid: studies over inhoud, organisatie en maatregelen*. Alphen aan den Rijn: Kluwer, 7-24.
- Zweden, C. van (2005) *Het touwtje uit de brievenbus: verhalen over veiligheid in Amsterdam*. Amsterdam: Rozenberg Publishers.